

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŐTIRMALAR DERĐİŐİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research

Cilt: 14 Sayı: 76 Őubat 2021 & Volume: 14 Issue: 76 February 2021

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

HİNDİSTANLI MÜFESSİR MOLLA CİVEN'İN TEFSİRDEKİ METODU*

THE METHOD OF THE INDIAN MUFASSEER MOLLA CEEVAN IN TAFSEER

Murat CHOMAEV**

Öz

Molla Civen el-Leknevî, Hindistan'da Bâbürlüler devletinin hüküm sürdüğü topraklarda 17. yüzyılda yaşamış ve Hindistan ulemâsı arasında büyük mevki kazanmış bir âlimdir. Kendisi Hanefî mezhebinin ünlü âlimlerinden olmasına rağmen sadece Hanefî ekolü ile yetinmemiş, diğer mezheplerden de oldukça yararlanmışır. Çok yünlü bir âlim olması hasebiyle İslâmî ilimlere ve özellikle sünnî ekolüne büyük katkıları olmuştur. Hindistan âlimleri arasında ilmi ile mevki ve Őöhret kazanan Molla Civen, hac yolculukları esnasında Mekke-i Mükerreme'de kalarak orada uzun zaman dersler vermiştir. Hayatında iken Asya ve Arabistan'da tanınan Molla Civen, tasavvuf, fıkıh ve tefsir gibi çeşitli ilim dallarında kapsamlı eserler vermiştir. Telif etmiş olduğu eserler, 19. yüzyılda Rusya topraklarında yaşayan müslümanlar arasında büyük ün kazanmış, *et-Tefsîrâtü'l-Ahmediyye fi beyâni'l-âyâti's-şer'iyye ma'a ta'rîfâtü'l-mesâ'ili'l-fıkhiyye* adlı ahkâm âyetleri tefsiri, 1904 yılında Kazan'da İ. N. Haritonov yayınevi tarafından yayımlanarak Rusya'daki medreselerde yıllarca okutulmuştur. Bu çalışmada Molla Civen'in zikri geçen ahkâm âyetleri tefsiri tanıtılacak ve onun tefsirinde kullandığı metodu çeşitli yönlerden incelenecektir. Ayrıca yaşadığı ortama ve döneme değinilecek; şahsiyeti, ilmî görüşleri, fıkıhçılığı ve fikhî metodu da araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Ahkâm Tefsiri, Ahmed Civen, Molla Civen, et-Tefsîrâtü'l-Ahmediyye.

Abstract

Molla Ceevan al-Lacknowiy lived during the reign of Babur's in India, He is a scholar who has taken an important place among Indian scholars. Although he is one of the famous scholars of the Hanafi school, he was not limited to only the Hanafi school but he was an expert in other schools. Due to the fact that he was a very famous scientist, he made great contributions to Islamic sciences and especially to the Sunni school. Molla Ceevan, who gained position and reputation among the scholars of India with his knowledge, during his pilgrimages he stayed in Makkah Mukarramah and gave lectures there for a long time. Molla Ceevan, who became famous in Asia and Arabia during his lifetime, he wrote extensive works in various fields such as Sufism, Fiqh and Tafseer. The works that he wrote became famous among the Muslims who lived in Russia in the 19th century. His Tafseer *et-Tefsîrâtü'l-Ahmediyye fi beyâni'l-âyâti's-şer'iyye ma'a ta'rîfâtü'l-mesâ'ili'l-fıkhiyye* was published by Kharitonov's publishing house in Kazan, Russia, in 1904, and It was taught in madrasas for years. This study will present the mentioned Tafseer by Molla Ceevan. The method used in his interpretation will be examined from various aspects.

Keywords: Tafseer, Molla Ceevan, at-Tafseerat al-Ahmadiyya, Ahkâm Ayahs.

* Bu çalışma, yazarın "*Molla Civen ve et-Tefsîrâtü'l-Ahmediyye Adlı Ahkâm Âyetleri Tefsîri*" adlı Marmara Üniversitesi, SBE, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda hazırladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Doktora Öğrencisi, ORCID: 0000-0001-6374-913X, moskow-09@yandex.ru

Giriş

İslam âlimleri, ilk asırdan günümüze Kur'an'ın farklı yönlerine eğilmiş ve bunlara dair eserler telif etmişlerdir. Bu yönlerden birisi de Kur'an'da bulunan Ahkâm âyetlerinin tefsiridir. Kur'an'ın bilhassa Medine döneminde nazil olan âyetlerinde müslümanların ibadet ve sosyal hayatlarını düzenleyen pek çok emirler ve yasaklar bulunmaktadır. Bazı müfessirler özel olarak ibâdât, muamelât ve ukûbât vb. kategoriler altında zikredilen bu mahiyetteki âyetlerin tefsiriyle meşgul olmuş, bu konularda delil olabilecek âyetlerden hükümler çıkarmaya çalışmış ve bu bakış açısıyla tefsirler kaleme almışlardır. Bu tür tefsir telifinde müfessirlerin maksadı kimi zaman Kur'an'daki ahkâmı, usûl kaidelerini ve prensipleri ortaya koymak olurken kimi zaman da bağlı olduğu mezhebin görüşlerini destekleyen sonuçlar çıkarmak olmuştur. Hanefî mezhebine ait görüşlerini savunmak için yazılan ahkâm tefsirlerinden bir tanesi de Molla Cîven'in *et-Tefsîratü'l-Ahmediyye* adlı tefsirdir.

1. Molla Cîven'in Hayatı

Müfessirin tam adı Ahmed b. Ebî Said b. Abdullâh b. Abdürrezzâk, Molla Cîven el-Hanefî el-Mekkî es-Sâlihî el-Leknevî şeklindedir (Cîven, 1998, 1/4-5; Serkis, 1928, 2/1164-1165; Hasenî, 1999, 6/19-21). Molla Cîven, köken bakımından Mekkeli olmakla birlikte ailesinin göç ettiği Hindistan'ın Leknev (Lucknow) civarındaki Amethi şehrinde 1047'de (1638) doğmuştur. Kendisine doğduğu şehir nedeniyle "Leknevî", ailesi aslen Mekkeli olduğu için "Mekkî", Sâlih peygamberin soyundan geldiği rivayetinden dolayı da "Sâlihî" nispetleri verilmiştir. Ancak daha ziyade "Molla Cîven" veya "Şeyh Cîven" diye meşhur olmuştur. Neredeyse ömrünün tamamı Âlemgîr unvanıyla anılan Şah Cihan ile Mümtaz Mahal'in üçüncü oğlu olarak bilinen Pâdişâh-ı Gazî Âlemgîr Ebü'l-Muzaffer Muhammed Muhyiddîn Evrengzîb'in (öl. 1707) döneminde geçmiştir (Hasenî, 1999, 6/122-135).

Molla Cîven henüz yedi yaşındayken hıfzını tamamlamıştır. Önce Muhammed Sâdık es-Siterkihî'den, daha sonra Molla Lütfullah el-Kûrâ-Cihanâbâdî'den dersler alarak yirmi iki yaşında eğitimini tamamlamıştır. Hocası aracılığıyla Çiştîyye tarikatına girmiştir. Kırk yaşına kadar Emeytî'de müderrislik yapmıştır. 1676'de (h. 1087) önce Ecmîr'e, daha sonra Delhî'ye giderek irşad ve öğretim faaliyetlerine devam etmiştir. 1691 senesinde hac sebebiyle gittiği Mekke ve Medine'de yaklaşık beş yıl kaldıktan sonra tekrar Hindistan'a dönmüştür. Dekken civarında altı yıl dönemin hükümdarı Evrengzîb'e hizmet etmiştir. 1700 yılında ikinci hac yolculuğuna çıkmıştır ve bir süre yine Mekke'de ders verdikten sonra Emeytî'ye dönmüştür. Burada Şeyh Yâsîn b. Abdürrezzâk el-Kâdirî tarafından kendisine hurka giydirilen Cîven, iki sene sonra geniş bir mürid topluluğuyla Delhî'ye gelmiştir. Dekken bölgesinden gelen Şah Âlem'i (I. Bahadır Şah) Ecmîr'de karşılayarak onunla birlikte 1707 yılında Lahor'a gitmiştir. Şah Âlem ölünce tekrar Delhî'ye dönerek ders vermeye devam etmiştir ve Emeytî'de bir medrese kurmuştur (Ziriklî, 2002, 1/108-109; Kehhâle, 1993, 1/233; Bilmen, 1973, 2/711-712).

Molla Cîven 9 Zilkâde 1130 (4 Ekim 1718) tarihinde Delhî'de vefat etmiştir, naaşı önce Mîr Muhammed Şefî ed-Dihlevî'nin zaviyesine, kısa bir süre sonra da Emeytî'ye nakledilerek kendi medresesine defnedilmiştir (Chomaev, 2014, 16). Molla Cîven'in hocaları arasında Molla Abdüllatif Sultânîpûrî, Mîr Muhammed Hâşim Gilânî, Seyyid Muhammed Kannevcî, Şeyh Abdülkavî Burhânîpûrî, Dânişmend Han ve Sâdullah Han gibi ünlü âlimler vardır. Bilinen eserleri arasında *Nûru'l-envâr fî Şerhi'l-Menâr*, *eş-Şemsü'l-bâziğa*, *âdâbü Ahmerî* ve ele aldığımız *et-Tefsîratü'l-Ahmediyye fî beyâni'l-âyâtî's-ser'iyye ma'a ta'rîfâti'l-mesâ'ili'l-fikhiyye* olarak tanınan tefsiri de bulunmaktadır.

2. Mezhep Mensubiyeti

Ele aldığımız eserin müellifi Hanefî mezhebine mensuptur. Nitekim o, eserinin bazı yerlerinde Hanefî mezhebine bağlı olduğunu söylemiştir. Örneğin, Tevbe sûresinin 65. âyetinin tefsirinde bahsedilen sadaka verilmesinin vacip olan sekiz yer hakkındaki ihtilafları ve sadakanın ne şekilde verilmesi gerektiğini açıklarken Hanefîlerin bu konudaki görüşlerinin Şâfiîlere nispeten daha doğru ve isabetli olduğunu söylemiştir. Buna da Hanefî mezhebinin en meşhur kitaplarından birini kaynak göstererek kendisini de Hanefî mezhebine mensup olduğuna şu ifadesiyle beyan etmiştir: "Bu meselede bizimle Şâfiîler arasında, *el-Hidaye* gibi kitaplarda zikredilen meşhur bir hilaf vardır. Bu hilaf da şudur: Bize göre..." (Cîven, 1904, 321).

Konuya dair bir örnek olarak, Tevbe sûresinin 60. âyetinde geçen “*er-rikab*” ifadesini açıklarken dört imamın bundan ne anladıklarını ve İmâm-ı Ebû Hanîfe (öl. 767) ile İmâm-ı Şafii’nin (öl. 820), İmâm-ı Mâlik (öl. 795) ile İmâm-ı Ahmed b. Hanbel’e (öl. 855) karşı görüşte olduklarını söylemiştir. Kendisini de Hanefî mezhebine mensup olduğunu şu sözleriyle ifade etmiştir: “*er-Rikab* ifadesi bize ve Şafii’ye göre, sahibiyle belli bir paraya karşılık azat olabileceğine dair anlaşma yapmış ve kölelikten kurtulmak için yardıma muhtaç olan köledir. Mâlik ve Ahmed b. Hanbel’e göre ise zekât malıyla kölenin satın alınıp azat edilmesidir.” (Cîven, 1904, 321). Diğer bir örnek ise, neshin çeşitleri ile ilgili farklı görüşleri zikrettikten sonra Şafii mezhebine mensup olmadığını “Bu bize göre nesihtir fakat İmâm-ı Şafii’ye göre beyandır” ifadesi ile belirtmiştir (Cîven, 1904, 320).

Molla Cîven, Hanefî mezhebine mensup olduğunu Ebû Hanîfe’yi savunmasından da anlamak mümkündür. Örneğin, Nisâ sûresinin 19-21. âyetlerini açıklarken söz konusu âyetlerin Ebû Hanîfe’nin görüşüne delil olduğunu şu sözlerle anlatmıştır: “Bu âyetler Ebu Hanîfe’nin bu konudaki ‘mehir ancak sağlam bir şekilde kılınan halvet ile gerçekleşir’ görüşünü desteklemektedir; çünkü Allah Teâlâ, eğer koca karısını onunla halvette bulduktan sonra boşarsa mehri geri almasını kınamıştır” (Cîven, 1904, 173).

Müellifin söz Hanefî mezhebine gelince mezhebin genel görüşünü zikrederek geçmemesinden, eserinde zaman zaman İmâm-ı Ebû Yûsuf (öl. 798) ve İmâm-ı Muhammed (öl. 805) gibi mezhebin büyük imamlarının görüşlerine de yer vermesinden de Hanefî mezhebine mensubiyetini anlayabiliriz. Mesela Tevbe sûresinin 60. âyetinde bahsedilen “*Allah yolunda*” ifadesini açıklarken, Molla Cîven, Hanefî mezhebinin meşhur imamları İmâm-ı Ebû Yûsuf ve İmâm-ı Muhammed’in bahsedilen kategoriye farklı yaklaştıklarını şu şekilde anlatmıştır: “Ebû Yûsuf’a göre “*Allah yolunda*” ifadesinden maksat genel anlamı öyle olduğundan dolayı gazilerdir ama İmâm-ı Muhammed’e göre hacılardır” (Cîven, 1904, 321; Hanefîlerin konu hakkındaki görüşleri için bk. Yıldız, 2015, 104-106). Dolayısıyla Molla Cîven’in Hanefî mezhebine mensup olduğu eserinin çoğu yerlerinde geçen ve yukarıda verdiğimiz örneklerden anlaşılmaktadır.

3. Diğer Mezheplere Karşı Tutumu

Molla Cîven, tefsirinde ihtilaflı konuları ele aldığı zaman, bazen ihtilaflı görüşün sahibini göstermek için bazen de tenkit amaçlı diğer mezheplerin görüşlerini de zikretmiştir. Örneğin, Nisa sûresinin 25. âyetinde geçen “*ellerinizin altında bulunan imanlı genç kızlarınızdan, cariyelerinizden alsın*” ifadesini anlatırken görüşlerin farklılığının coğrafyaya göre değiştiğini şu şekilde ifade etmektedir: “Şu âyete göre, semâvî dinlere (kitaplara) tabi olan cariyelerle nikâh yapılır, bundan dolayı hem Hicazlılar hem de Iraklılar bunu söylemektedir. Ancak Iraklılar nikâhlanacak cariye için mümin olmasını daha isabetli olduğunu söylemişlerdir.” Bu âyeti açıklarken, bu konudaki farklı görüşleri şu şekilde sıralamıştır: “Hür kadınlarla evlenmek için mümin olmaları şart olmadığına binâen, bize göre semâvî dinlere tabi olan cariyelerle evlenmek câizdir ve âyetin cariyelerin mümin olmalarına işaret etmesi, sadece müstehab olduğunu göstermektedir” (Cîven, 1904, 182).

Molla Cîven, İbn Abbas’ın: “Allah’ın bu ümmete kolaylık nimetlerinden biri de, hür mümin kadınla evlenebileceğin bir durumda bile, cariye ile ya da yahûdî veya huristiyan bir kadınla evlenebilirsin” demiş olmasını ele alarak, Hanefîler ile Şâfiîlerin görüşlerini şu şekilde karşılaştırmıştır: “Bize göre mümin bir kadınla evlenebileceği bir durumda bile başkasıyla evlenebileceğinden dolayı, İbn Abbâs’ın şu dediğini de biz delil olarak almaktayız, ama Şâfiîlerin bazıları hariç, semâvî dinlere mensup olan bir kadınla evlenebileceği bir durumda ise cariye ile evlenmek caiz olmadığını söylerler” (Cîven, 1904, 183).

Tevbe sûresinin 60. âyetinde bahsedilen “*fakir*” ile “ *miskin*” kategorileri açıklarken Molla Cîven, mezhep imamlarının bu konu ile ilgili farklı görüşlerde bulduklarını şu şekilde zikretmiştir: “Beled sûresinin 16. âyetinde ‘*yahut toprağa serilmiş bir miskin (yoksul)*’ diye geçtiğinden dolayı, bize göre ‘*fakir*’ kendisinin asgari ihtiyaçlarını karşılayabileceğinden dolayı dilenmeyen bir yoksul, ‘ *miskin*’ ise hiçbir şeyi olmadığından dolayı dilenen bir yoksuldur ama Şafiiiler de Hz. Peygamber’in miskin olduğunu söylemesini ve dualarında da fakirlikten sığındığını esas alarak, bizim görüşümüzün tersini söylüyorlar” dedikten sonra bu konudaki ihtilafların sadece lafzî olduğunu belirtmiştir (Cîven, 1904, 322).

Molla Cîven’in bazen İmâm-ı Şafii’nin görüşlerini tenkit ettiğini açıkça görmekteyiz. Örneğin, Tevbe sûresinin 60. âyetinde bahsedilen sekiz kategori insana sadaka eşit olarak paylaşılması mı gerekir, yoksa herhangi birine verilse yeterli olacak mı, konusunu anlatırken *Şerhü’l-Vikâye*’yi kaynak olarak almış ve Ebû Hanîfe’nin görüşünü savunmuştur. Şafii’nin, sadakanın her sınıftan üç kişiye verilmesinin vâcib olduğunu söylemesini tenkit ettikten sonra bu görüşü çok zayıf olduğunu söylemiştir (Cîven, 1904, 322).

Müellif, eserinde Şiî âlimleri de tenkit ettiğini fakat onlara daha sert ifadelerle eleştiriler yönelttiğini görmekteyiz. Örneğin, Bakara sûresinin 223. âyetinde bahsedilen “istediğiniz gibi” ifadesini açıkladıktan sonra, Şiî ulemâ tarafından bu ifadenin nasıl yorumlandığını zikretmiş, onları net ve sert bir şekilde şöyle tenkit etmiştir: “Allah bizi Rafizilerden saklasın, onlar ‘istediğiniz gibi’ âyetini “istediğiniz yere” yani “ister ön isterseniz arka tarafa” olarak yorumlamışlar. Hâlbuki buradaki ifadeden maksat yer değildir, bundan maksat hâldir, yani “ister ayakta, isterseniz oturup veya yatarak” demektir ama yer olarak ancak tohum ekilebilecek yerdir, çünkü âyette bahsedilenden ‘tarla’dan maksat orasıdır” (Civen, 1904, 322).

4. Devlet Başkanına İtaat Hakkındaki Görüşü

Molla Civen, tefsirinde hassas konulara gelince birçok âlimin yaptığı gibi dolaylı bir tarzla anlatmaksızın, keskin ifadeler kullandığını görmekteyiz. Bu yerlerden biri de devlet başkanına itaat konusunun ele alındığı bölümlerdir. Örneğin, Nisâ sûresi 59. “Ey îmân edenler! Allah’a itâat edin; resûle ve sizden olan ülü’l-emre (emir sâhibi idârecilerinize) de itâat edin! O halde bir şey hakkında ihtilâfa düşerseniz, Allah’a ve âhiret gününe îmân ediyorsanız, artık onu Allah’a ve resûle arz edin! Bu hem hayırlı, hem de netîce itibârıyla daha güzeldir.” âyetini, şu şekilde açıklamıştır: “Bu âyette Allah Teâlâ’nın evvel emirde kendisine, ardından Rasûlüne sonrasında da emire yani müslümanları yöneten kimseye itaat edilmesinin gerektiğini buyurmaktadır.” Emire itaat etmenin vacip olduğunu anlattıktan sonra emirden maksadın ne olduğunu şu şekilde açıklamıştır: “Emire itaat etmenin gerekliliği açıktır, ancak emirin kim olduğu hususunda ihtilâf söz konusudur. İnsanlar tarafından tanınan, lider konumunda olan ‘halife’ vasfını taşıyan kimselerdir, tanımının yanı sıra esbâb-ı nüzûlde zikredildiği gibi emirden maksat ordu komutanıdır. Her ne kadar emirlik tanım itibarıyla farklılık gösterse de emire itaat mutlak mahiyette değil bilakis adil olduğu müddetçe itaat gerekmektedir. Nitekim söz konusu âyetten bir önceki âyette şöyle buyurulmaktadır: ‘Şüphesiz Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder...’ (Nisâ 4/58).

Yukarıdaki bahsi takiben Hz. Ali (öl. 661) ve Hz. Muâviye (öl. 680) arasında cereyan eden hadiselerle (Ebî’l-Dünyâ, 2001, 23) değinen Molla Civen, bu hadiselerle yönelik tutumunu şu şekilde ifade etmiştir: “Emire âdil olduğu müddetçe itaat edilir” beyanınız, mezhebinizin ‘emir âdil olmasa bile itaat edilmelidir, görüşü ile çelişmiyor mu? şeklinde bir itiraz gelirse buna cevabım şu şekilde olacaktır: ‘Emir adil değilse ancak hakkaniyetle hükmediyorsa itaat edilmeli, aksi halde edilmemelidir.’ Nitekim sahâbe döneminde Hz. Ali ve Hz. Muâviye arasında vuku bulan hadiselerde toplum, Hz. Ali’nin haklı olmasına rağmen Hz. Muâviye’ye; tâbiûn döneminde ise âdil bir yönetici olmamasına karşın Haccâc’a ittibâ etmişti.” (Civen, 1904, 200).

5. et-Tefsîrâtü’l-Ahmediyye Adlı Tefsirindeki Metodu

et-Tefsîrâtü’l-Ahmediyye bir tefsir olarak hem rivâyeti, hem de dirâyeti yerli yerinde kullanarak ahkâm âyetlerini ele almaktadır. Âyetin âyetle, hadisle ve sahabe kavliyle tefsiri, nâsih-mesûh, sebep-i nüzûl ve kıraat farkları gibi rivayete dayalı hususlara genişçe yer vermiş, bu bilgileri fıkıh, kelâm, tefsir alanlarındaki bilgileriyle harmanlamıştır. Konuyu daha net biçimde ortaya koyabilmek için Molla Civen’in *et-Tefsîrâtü’l-Ahmediyye*’de kullandığı tefsir metodunu alt başlıklar halinde şu şekilde tespit etmemiz mümkündür:

5.1. Tefsirin Kaynakları

Molla Civen *et-Tefsîrâtü’l-Ahmediyye* adlı eserinde kendisinden önceki tefsir, fıkıh, kelâm âlimlerine sıklıkla atıf yapmıştır. Kendisi bunlarla ilgili bir listeyi eserinin mukaddimesinde şu sırayla zikretmiştir (Civen, 1904, 4-5): Beyzâvî’nin (öl. 1286) *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*’i (Kâtib Çelebî, 1941, 1/186; Serkis, 1928, 1/617), Süyûtî’nin (öl. 1505) *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*’ı (Gazzî, 1997, 1/226; İbnü’l-İmâd, 1986, 8/51; Şevkânî, ts., 1/328; Bağdâdî, 2001, 1/534-544), Hüseyin Vâiz-i Kâşifî’nin (öl. 1505) *Mevâhib-i Âliyye*’si (Bağdatlı İsmail Paşa, ts., 1/316; Sâmî Efendi, 1889, 3/1960), Zemahşerî’nin (öl. 1144) *Keşşâf*’ı (Hallikân, 1978, 5/168; Taşköprizâde, ts., vr. 34b), Sadruşşerîa’nın (öl. 1346) *Şerhu’l-Vikâye*’si (İbn Kutluboğa, 1992, 40; Zirikli, 2002, 4/354; Bilmen, 1971, 1/453), Merginânî’nin (öl. 1197) *el-Hidâye*’si (Kureşî, 1993, 2/627-629; Taşköprizâde, 1985, 2/264; Kevserî, 1948, 104), Hâmid Mahmud Efendi (Çivizâde Damadı’nın (öl. 1577) *Fetâvâ-yı Hâmidîye*’si (Kâtib Çelebî, 1941, 2/1222; Bursalı, 1972, 1/268), Pezdevî’nin (öl. 1089) *Usûlü’l-Pezdevî*’si (İbnü’l-Esir, 1357, 1/41; Kureşî, 1993, 2/594; Çelebî, 1941, 1/112; İbn Kutluboğa, 1992, 41), Alâüddin Buhârî’nin (öl. 1330) *Keşfü’l-Esrâr*’ı (Kureşî, 1993, 2/428; İbn Kutluboğa, 1992, 35; Kâtib Çelebî,

1941, 1/112, 2/1395, 1848; Kehhâle, 199, 5/242), Neseфі'nin (öl. 1310) *Menâru'l-Envâr, Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl* ve *Şerhü'l-Müntahabî'l-Husâmî* adlı eserleri (Kureşî, 1993, 2/294; İbn Kutluboğa, 1992, 30; Kevserî, 1948, 104; Bilmen, 1971, 1/439), Teftazânî'nin (öl. 1390) *et-Tevîh fî keşfi hakâiki't-tavdîh* ve *Şerhu'l-Akâid* adlı eserleri (Süyûtî, 1964, 2/391; Taşköprizâde, 1985, 1/205; Mehmed Mecdî Efendî, 1989, 42; Şevkânî, ts., 2/303), İbnü'l-Hâcib'in (öl. 1249) *Muhtasaru'l-Müntehâ'sı* (İbn Hallikân, 1978 3/248; Bağdâdî, 1968, 1/654; Ziriklî, 2002, 4/374), Hayâlî'nin (öl. 1470) *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Akâidi'n-Nesefiyye'si* (Taşköprizâde, 1975, 139-142; Bursalı, 1972, 1/291; Ziriklî, 2002, 1/247), Seyyid Şerîf Cürçânî'nin (öl. 1413) *Şerhü'l-Akâidi'l-Adudiyye'si* (Sehâvî, 1992, 5/328; Çelebî, 1941, 1/422; Bağdâdî, 2001, 1/728; Serkis, 1928, 1/678).

5.2. Âyeti Âyet ile Tefsir Etmesi

Rivayet tefsiri, bazı âyetleri beyan ve tafsil etmek için bizzat Kur'an'daki diğer âyetlerle, Hz. Peygamber'in ve ashabının sözleriyle açıklanmasıdır (Cerrahoğlu, 2019, 256). Bir âyet tefsir edilirken öncelikle âyette yer alan kelimelere, bunların Kur'an'daki diğer kullanımlarına uygun anlamlar verilir (Paçacı, 2010, 114). Bir yerde kendisine sadece işaretle iktifa edilen bir mevzu, başka âyette genişçe anlatılır. Bir yerde kapalı olarak zikredilen bir kelime başka âyette şerh ve izah edilir. Bir yerde genel olarak beyan edilen bir konu başka âyette hususi yönleri dile getirilir. Bir yerde özetle anlatılan bir kısma başka bir âyette teferruatlı olarak ele alınır.

Molla Cîven âyetleri tefsir ederken, âyeti diğer bir âyetle tefsir etme metodunu sıkça kullanmıştır. Onun, âyetin âyetle tefsir edilmesini diğer metotlara tercih ettiğini görmekteyiz. Bunu da anlamı kapalı bir âyeti anlamı açık olan diğer bir âyetle açıklamak ve onunla birlikte içerdiği hükümlere daha detaylı bir şekilde ulaşmak için yapmaktadır (Chomaev, 2014, 36). Konuya Hucurât sûresinin 9. âyetine yaptığı tefsirinden örnek verilebilir. "Eğer mü'minlerden iki grup çarpıştırlarsa aralarını düzeltin. Biri diğerine tecavüz ederse tecavüz edenle, Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın. Eğer dönerse artık aralarını adaletle düzeltin ve âdil davranın. Şüphesiz Allah âdil olanları sever." (Hucurât 49/9). Molla Cîven bu âyette geçen "aralarını düzeltin" emrinin ne şekilde yerine getirileceğini devamındaki âyetin tefsirinde şu şekilde ele almıştır: "Mü'minler ancak kardeşlerdir. Öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin ve Allah'tan sakının. Umulur ki merhamet olunursunuz." (Hucurât 49/10). Molla Cîven, yukarıdaki âyette geçen "aralarını düzeltin" ifadesinin, bir Müslümana yakışır şekilde ancak adalet yoluyla gerçekleşeceği üzerinde durmuştur. Bunu da şu şekilde ifade etmiştir: "Muhakkak ki mü'minler kendi aralarında kardeşlerdir. Çünkü hepsi ebedî hayata imanda müşterektir" (Cîven, 1904, 468).

Molla Cîven'in âyetleri âyet ile tefsir etmesi konusunda şu iki âyeti ele alışı da örnek olarak verilebilir: "Sana bir de ay halinden soruyorlar. De ki: "O bir eziyettir. Ay hali görmekte oldukları sırada kadınlarınızdan uzak durun ve temizleninceye kadar kendilerine yaklaşmayın. Temizlenmelerinden sonra artık Allah'ın size emretmiş olduğu yerden kendilerine varın. Şüphesiz Allah çokça tövbe edenleri sever ve temizlenenleri de sever." (Bakara 2/222). Molla Cîven, yukarıdaki âyette geçen "Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın" ifadesini aynı suredeki bir sonraki âyetle tefsir etmiştir. "Kadınlarınız sizin tarlalarınızdır. Artık tarlalarınıza istediğiniz gibi varın..." (Bakara 2/223). Molla Cîven, bu âyete şu şekilde bir açıklama getirmiştir: "Sizin, kadınıza - tarlanıza- yaklaşımınızın, Allah'ın emrettiği yerden -yani tohum ekilebilecek yerden- olması vaciptir. Başka türlü haramdır" (Cîven, 1904, 77).

5.3. Hadislere Yer Vermesi

Kur'an, Arapça olarak indirilmiş, muhatapları onu kendi kültür seviyeleri nispetinde anlayabilmişler, anlayamadıkları yerleri, bu hususta en salahiyetli kişi olan Hz. Peygamber'e sormuşlardı (Cerrahoğlu, 2019, 259). Şüphesiz ki en kıymetli ve itibar edilecek tefsir, Allah Teâlâ'nın elçisinin (s.a.v.) yaptığı tefsirlerdir.

Kur'an-ı Kerim'den sonra gelen en önemli kaynak hadisler olduğundan dolayı, her müfessir gibi Molla Cîven de hadislere çok önem vermiştir. Âyeti açıklayan başka bir âyet bulunmadığı takdirde bu âyetin tefsiri mahiyetinde bir hadis var ise o hadisi de âyetin açıklamasında kullanmıştır, bunun örneklerini de şu şekilde verebiliriz: "Sadakalar (zekâtlar) Allah tarafından bir farz olarak, yoksullara, düşkünlere, onların toplanmasında çalışanlara, gönülleri İslâm'a ısındırılacak olanlara, kölelere, borçlulara, Allah yolunda olanlara ve yolda kalanlardır. Allah âlimdir, hâkimdir." (Tevbe 9/60) Molla Cîven bir insanın yukarıdaki âyette geçen "el-ğarîmîn (borçlular)" sınıfına dâhil olabilmesi için zengin olmamak şartı bulunmadığını Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şu hadisi ile: "Zengin bir insana sadaka ancak beş durumda verilebilir: Allah yolunda bir gazi ise, borçlu ise, sadaka malını kendi parasıyla satın aldı ise, zekât toplayan memur ise, miskin komşusu olup da ona

sadakayı verdikten sonra o miskin zengine hediye etse.” (Ebû Dâvûd, “Zekât”, 24) tefsir etmiş ve: “Yani zengin olup da aynı zamanda borçlu ise o kişiye sadaka verilebilir.” Diye yorumda bulunmuştur (Cîven, 1904, 320).

Diğer bir örnek olarak Enfâl sûresinin 60. âyetini verebiliriz: “Onlara karşı gücünüzün yettiğince kuvvet ve (cihad için) bağlanıp beslenen atlar hazırlayın...” (Enfâl 8/60). Molla Cîven bu âyette geçen “Onlara karşı gücünüzün yettiğince kuvvet hazırlayın” ifadesini açıklarken Hz. Muhammed’in (s.a.v.): “Kâfirlere karşı gücünüzün yettiği şekilde beslenen atlar olsun, kuvvet olsun, hazırlayın.” (Müslim, “İmâre”, 52) hadisini esas almış ve: “Burada sözü edilen ‘kuvvet’ kelimesi; savaşta insanı güçlendirecek her şeyi ifade etmektedir. Ancak söz konusu ifade Hz. Muhammed’den (s.a.v.) nakledilen hadiste ‘atma gücü’ olarak geçmektedir.” diye ifade etmiştir (Cîven, 1904, 303).

5.4. Sahâbe ve Tâbiûn Görüşlerine Önem Vermesi

Müfessirlerin bir kısmı, tefsirlerini oluştururken de, Arap dili (sarf, nahiv, belağât), âyetler (âyetin âyet ile tefsiri), hadisler, sahâbe sözleri (hükmen merfû ve mevkûf haberler), tâbiûn kavilleri gibi belli kaynaklara müracaat etmeyi ihmal etmemişlerdir (Demirci, 2020, 295). Sahâbe-i kiramın Kur’ân’ı tefsir ederken öncelikle Kur’ân-ı Kerîm’e sonra ise Hz. Peygamber’in sünnetine dayandıklarını biliyoruz. Ancak bu iki temel kaynaktan bir hüküm bulamadıkları durumlarda kendi içtihatlarını ortaya koyuyorlardı. Aynı zamanda bir fıkıh âlimi olmasından dolayı Molla Cîven bir âyeti tefsir ederken, sahâbenin icmânı delil olarak kullanmayı ihmal etmemiştir.

Konu hakkında şu âyeti örnek olarak verilebiliriz: “Sadakalar (zekâtlar) Allah tarafından bir farz olarak, yoksullara, düşkünlere, onların toplanmasında çalışanlara, gönülleri İslâm’a ısındırılacak olanlara, kölelere, borçlulara, Allah yolunda olanlara ve yolda kalanlardır. Allah alîmdir, hakîmdir” (Tevbe 9/60). Bu âyette sıralanan, sadaka verilmesi farz olan insanlardan birisi de gönülleri İslâm’a ısındırılacak olanlardır. Hz. Peygamber, bu kişilere İslâm’a gönülleri ısın ve Müslümanlar onlardan zarar görmesin diye sadaka malından pay ayırmıştır. Molla Cîven bu kategorideki insanları değerlendirirken, sahabe icmânı delil göstererek, onlara sadaka vermenin vacip olmadığını şu şekilde ifade etmiştir: “Hz. Ebu Bekir’in (öl. 634) halifeliğinde (Şâh Kâzîmî, 1950, 155) Allah’ın Müslümanlara izzet ve güç ihsan etmesinden sonra bütün sahabilerin icmâ etmeleriyle bu kategorideki insanlara sadaka verilmesi hükmü vacip olmaktan çıkmıştır.” (Cîven, 1904, 320).

Konu hakkında bir diğer örnek olarak Nisâ sûresinin 25. âyetini, “Sizden kim hür mü’min kadınlarla evlenmeye güç yetiremezse o zaman elinizin altındaki mü’min cariyelerinizden biriyle evlensin...” (Nisâ 4/25) açıklarken müslüman hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimsenin, elleri altında bulunan imanlı cariyelerle evlenmesini İbn Abbas’ın (r.a.) şu sözlerine değinerek açıklamıştır: “Üç yüz dirheme sahip olan bir kimseye hac vazifesi vacip olur, fakat cariyeyle nikâh kıyması haram olur.” (İbnü’l-Esîr, 2012, 693). Molla Cîven: “İbn Abbas’ın (r.a.) bu sözleri İmam Şafî’nin mezhebine göre delildir. Ebû Hanîfe’nin görüşüne göre hem zengin hem de fakir kimse cariyeyle aynı şekilde nikâh kıyabilirler.” diye ifade etmiştir (Cîven, 1904, 181).

Mâide sûresi 6. âyette, abdesti bozan durumları örneğinde ise: “Ey iman edenler! Namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi ve dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın, başlarınızı mesh edin ve topuklarınıza kadar ayaklarınızı yıkayın...” (Mâide 5/6) Molla Cîven, bu âyeti tefsir ederken, namaza durulacağı sırada abdestin hangi durumlarda vacip olduğunu anlatan farklı görüşleri sıraladıktan sonra, İbn Abbas’ın “Uykudan uyanıldığında namaza durmadan önce abdest vacip olur” sözünü “Çünkü uyku hali abdesti bozar” ifadesiyle değerlendirmiştir (Cîven, 1904, 237).

5.5. Esbâb-ı Nüzûle Önem Vermesi

Âyetler arasında var olduğu zannedilen müşkillerin çözümünde, âyette kastedilen olay veya şahısların tespitinde, mübhemlerin giderilmesinde esbâb-ı nüzûl rivayetleri önemli rol oynamaktadır. Esbâb-ı nüzûl’ü bilmek, müfessirler için olduğu kadar İslâm tarihçileri ve eğitimcileri için de çok büyük faydalar sağlamaktadır. Esbâb-ı nüzûl’ü tespit edip bilmek ancak sahâbeden gelen nakiller ile mümkündür. Çünkü Hz. Peygamber ile beraber aynı olayları yaşayıp müşahade eden onlardır (Çelik, 2000, 42).

Molla Cîven de tefsirinde esbâb-ı nüzûl rivayetlerine yer vermiş ve âyetin manasını tespitinde ve âyetten hüküm istinbatında bunları kullanmıştır (Chomaev, 2014, 53). Örneğin: “Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir...” (Nisâ 4/19). Molla Cîven, yukarıda geçen âyetin hangi sebeple nazil olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: “Cahiliye devrinde Araplar, kocası ölen kadını, bırakılan bir miras gibi telakki

ediyorlardı. Mirasçılar, kadın istemese bile onunla evlenme veya onu başkasıyla evlendirme hakkına sahip olduklarını düşünüyorlardı. Bu sebeple bu âyet nazil olmuştur.” (Civen, 1904, 172).

Konu ile alakalı bir diğer örnek Nisâ sûresi 58. âyetinde geçen “*emânet ehli*” ile ilgili açıklamasını örnek alabiliriz: “*Şüphesiz Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder...*” (Nisâ 4/58) âyetidir. Molla Civen, bu âyetin hangi sebeple nazil olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: “Hz. Muhammed (s.a.v.) Mekke’yi fethedince Kâbe’nin bakımı, kapısı ve anahtarlarının muhafazası ile ziyarete açılması gibi önemli bir görev olan Osman b. Talha, kapıyı kilitlemiş, Kâbe’nin üzerine çıkmış ve anahtarı vermeyi reddederek: “*Senin peygamber olduğumu bilseydim anahtarı verirdim*” demiştir. Sonra Hz. Ali (r.a.) ondan anahtarı zorla alarak kapıyı açmış ve Hz. Muhammed (s.a.v.) içeri girerek iki rekât namaz kılmıştır. Çıktığı zaman amcası Hz. Abbas bu şerefli görevin kendisine vermesini istemiştir. İşte bu münasebetle yukarıdaki âyet nazil olmuştur. Daha sonra Efendimiz (s.a.v.), Hz. Ali’ye (r.a.) anahtarı Osman b. Talha’ya vermesini ve ondan özür dilemesini emretmiştir. Yaşanan bu olay aynı zamanda Osman b. Talha’nın İslâm’a girmesine sebep olmuştur” (Civen, 1904, 198).

5.6. Kıraatlere Önem Vermesi

Kaynaklara göre ashâbın Resûlullah’tan (s.a.v.) kıraati alış tarzları çeşitliydi (Demirci, 2020, 109). Kıraatlerin, Kur’ân’ın anlaşılmasında önemli rolü olmuştur. Bazı müphem kelimeler, kapalı ifadeler, kıraatler sayesinde açığa kavuşmuştur. Aynı şekilde kıraatler, bazı âyetlerin yorumlanmasında ve bazı hükümlerde çelişki ve zıtlık olmayan değişik anlayışların doğmasına ve genişliğine sebep olduğu gibi, bazen de bir kıraat diğerini tekit etmiş, desteklemiş, anlamı güçlendirmiş veya yanlış anlamayı önlemiştir (Çetin, 2020, 85). Hüküm istinbatına etki eden kıraat farklılıkları fakihlerin en önemli kaynaklarından olduğu gibi, müfessirler de eserlerinde bu türdeki kıraat farklarının âyetin manası üzerinde yaptığı değişikliği vermeye gayret etmişlerdir.

Molla Civen de tefsirinde kıraat farkları üzerinde hassasiyetle durmuş ve eserinde bunları vermeye özen göstermiştir. Örneğin: “*Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir...*” (Nisâ 4/19). Molla Civen, bu âyeti tefsir ederken âlimlerin bu konudaki ihtilaflarının farklı kıraatlerden kaynaklandığını zikrederek, şu şekilde açıklamıştır: “*Çoğunluğun okuyuşuna göre bu âyetteki ‘kerhen’ kelimesinin ‘kef’ harfi üstün ile gelir ve ‘kerâhet’ anlamındadır. Hamza ve Kisâi ise ‘kef’ harfinin ötresiyle ‘kürhen’ şeklinde okumuşlardır ki bu da ‘ikrah’ anlamındadır (Çetin, 2020, 159). Bu durumda ‘kadınlara zorla vâris olmayın’ yani ‘kadınlar mecbur bırakılır ise yasak; mecbur bırakılmayıp kendi istekleri ile olursa yasak değildir’ anlamına gelir ve ötre ile okunduğu zaman, çıkarılacak hüküm Nisâ Sûresi 22. âyetine aykırıdır.*” (Çetin, 2020, 159).

Enfâl sûresinin 59. âyetini de bu konuya örnek olarak verebiliriz: “*İnkâr edenler asla öne geçtiklerini sanmasınlar. Çünkü onlar bizi aciz bırakamayacaklardır.*” (Enfâl 8/59). Molla Civen, bu âyeti açıklarken farklı kıraatlerden farklı yorumlara ulaşılabileceğini şöyle ifade etmiştir: “*Bu âyetteki ‘yehsebenne’ fiilinin ilk harfi çoğunlukla ‘ye’ ile okunur ve ‘inkâr edenler sanmasınlar’ anlamına gelir; ama fiilin ilk harfini ‘te’ ile (Çetin, 2020, 207) okuyanlar da vardır. Bu şekilde okunduğunda ise; ‘sen sanma’ yani ‘Ey Muhammed, onların öne geçtiklerini sanma’ anlamına gelir. Sonuçta her iki şekilde de okunduğunda manası fazla değişmemektedir.*” (Çetin, 2020, 304).

5.7. Neshe Yaklaşımı

Kur’ân’ın tefsirini yapmak ve ondan amelî hükümler çıkarabilmek için bilinmesi lazım gelen esaslardan biri de nesh meselesidir (Cerrahoğlu, 2020, 142). Kur’ân’ı sağlıklı bir şekilde tefsir edebilmek için, aynı konuda iki ayrı hüküm bildiren âyetlerden hangisiyle amel edileceğinin bilinmesi gerekir. Aksi halde hatalara düşmek kaçınılmaz olur. Hangi hükmün mensûh olduğunun bilinmesi de, âyetlerden hangisinin sonradan indiğini bilmeye bağlıdır (Çelik, 2000, 46).

Molla Civen, tefsirinde nesh konusuna büyük bir önem vermiştir. Ayrıca nesh ile ilgili; nesh, tebdil ve insânın anlamı, mensûhun dört çeşidini, mezhep imamlarının nesh konusundaki ihtilaflarını ve âyetin mensûh olup olmadığı gibi konuları da anlattığını örnekleriyle ele alacağız.

5.7.1. Neshin Tanıtımı

Molla Cîven, Bakara sûresi 106. âyeti: “Biz yerine daha iyisini veya bir benzerini getirmediğçe bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırmaz veya unutturmayız. Allah’ın her şeye güç yetirdiğini bilmez misin?” ve Nehl sûresi 101. âyetinden: “Biz bir âyetin yerine onun hükmünü neshedecek başka bir âyet getirdiğimiz zaman -ki Allah göndereceği âyetleri çok iyi bilmektedir- onlar: ‘Sen iftiracının tekisin!’ dediler. Hayır, hiç de öyle değil! Onların çoğu işin gerçeğini bilmiyorlar.” hareket ederek nesihle ilgili üç kavramı temel olarak almıştır. Bu kavramlar; nesih, insâ ve tebdildir. Cîven, bu üç kelimenin aşağı yukarı aynı anlamı ifade ettiğini savunmuş ve nesih bahsederken şöyle söylemiştir: “Neshin lügat anlamı ‘tebdil’ yani değiştirmedir; şer’i (ıstılah) anlamı ise, kendi vehmimizin devam etmekte olduğunu takdir ettiği bir şer’i hükmün son bulmasıdır” (Cîven, 1904, 14). Bu tarifene göre ortada kullar tarafından uygulanmakta olan bir şer’i hüküm vardır ve bu hükmün devam eden süreçte de geçerli ve yürürlükte olduğu düşünülmektedir. İşte müellife göre, nesih bu nitelikteki bir hükmün son bulduğunun beyan edilmesinden ibarettir.

Molla Cîven, nesh konusunu “Neshin lügat anlamı tebdil yani değiştirmedir; şer’i (ıstılah) anlamı ise, kendi vehmimizin devam etmekte olduğunu takdir ettiği bir şer’i hükmün son bulmasıdır” (Cîven, 1904, 14) şeklinde açıkladıktan sonra, yeni hükmü taşıyan âyetin nasih; hükmü kalkan âyetin ise mensuh olarak adlandırıldığını ve Kur’an’daki mensuhun dört çeşit olduğunu dile getirmiştir. Bunlar: (a) hem tilaveti hem de hükmü mensuh olan, (b) yalnızca tilaveti mensuh, hükmü bâki olan, (c) yalnızca hükmü mensuh, tilaveti bâki olan ve (d) hükümdeki vasfın mensuh olmasıdır (Chomaev, 2014, 58).

a. Hem Tilaveti (Metni), Hem de Hükmü Mensuh Olan: Molla Cîven bu konuyla ilgili şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “Hz. Âişe’den yapılan rivayete göre on emzirme ile ilgili âyet mensuktur. Bununla birlikte Ahzâb sûresinin iki yüz yahut üç yüz kadar âyetinin nesih suretiyle yetmiş üç âyete kadar inmiş olduğuna ve Talâk sûresinin de neshedilmeden evvel âyet sayısı bakımından daha fazla olduğuna dair rivayetler mevcuttur.” (Cîven, 1904, 15).

b. Tilaveti Mensuh, Hükmü Bâki Olan: Bu konuyu Molla Cîven; “Rivayete göre recm âyeti hakkında Hz. Ömer (r.a.); ‘Hz. Muhammed (s.a.v.)’in zamanında Kur’an’dan bir âyet olarak okuyorduk, ama bugün mensuh sayıyoruz. Eğer, Ömer ‘Kur’an’dan olmayan bir âyeti Kur’an’a ekledi’ diyeceklerinden korkmasaydım; onu kendi ellerimle ekledim’ demiştir.” şeklinde açıklamıştır (Cîven, 1904, 15).

c. Hükmü Mensuh, Tilaveti Bâki Olan: Molla Cîven bu konunun açıklamasını “Kâfirûn ve buna benzer sureler gibi.” şeklinde kısa bir ifadesiyle geçmiştir (Cîven, 1904, 15).

d. Hükümdeki Vafın Mensuh Olması: Molla Cîven bu konunun açıklamasını şu sözleriyle ifade etmiştir: “Soyutu somutlaştırmak yani geneli özelleştirmek anlamındadır. Örneğin, eğer âyet ayakların yıkanması gerektiği anlamını taşıyorsa mestlere mesh etme konusunda meşhur olan hadis de, söz konusu âyette kastedilen mestleri giyerken mesh edilmesi hükmünü gerektiriyor ve bu şekilde geneli sınırlandırıyor. Molla Cîven bu konu hakkında yorum yaparken, bunun İmam-ı Şafii’ye (r.a.) göre beyan, fakat bize göre nesih olduğunu söylemektedir.” (Cîven, 1904, 15).

5.7.2. İnsâ’nın Tanıtımı

Molla Cîven insâyı şu şekilde açıklamıştır: “İnsanın anlamı; bir âyetin ezberinin kalpten izale edilmesidir. Bize, insada mensuhun unutulmasının şart olduğu, ancak nesih şart olmadığı anlaşılıyor. Bazıları neshi tilavetle hükmün beraber kalkmasına veya tilavet hariç hükmün kalkmasına yormuş ancak, insayı sadece lafzın izale edilmesine yormuşlardır; yani hükmün tespit edilip edilmemesi fark etmez. Bazılarıysa; neshin ancak emir ve nehyde olabileceğini, haberde olamayacağını; fakat insanın haberde olmakla birlikte, emir ve nehyde de olabileceğini; ancak tilavet izale edilse bile haberdeki anlamının izale edilmediğini savunmuştur.” (Cîven, 1904, 16).

5.7.3. Mezhep İmamlarının Nesih Konusundaki İhtilaflarını Dikkate Alması

a. Neshin Anlamı Açısından İhtilafları: Molla Cîven mensuhun çeşitlerini zikrederken neshin ilk üç türünde ihtilaf olmadığını söylemiş, ancak dördüncü türünü anlattıktan sonra, bunun mezhep imamları arasında ihtilaf bir konu olduğunu dile getirerek şöyle devam etmiştir: “Bu durum bize göre nesih, fakat İmam-ı Şafii’ye (r.a.) göre beyandır.” (Cîven, 1904, 16).

b. Âyetin Mensuh Olup Olmadığı Konusundaki İhtilafları: Molla Cîven, Bakara sûresi 178. âyetinde: “Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kıldı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına

karşı kadın (öldürülür)...” geçen *“hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın (öldürülür)”* ifadesini İmam-ı Ebû Hanîfe’nin sözlerine dayanarak açıklamıştır: “Bu ifade, köleye karşılık hür, kadına karşılık erkek öldürülmesinin caiz olmadığına delâlet eder” ve “Mâide sûresi 45. âyetteki *“cana can”* ifadesi, söz konusu âyeti (Bakara 178) neshetmiştir.” İmam-ı Şafî’ye (r.a.) göre köleye karşılık hür veya kadına karşılık erkek öldürülmesinin caiz olmadığını ve bu âyetin mensuh olmadığını söylemiştir.

5.7.4. Tefsirinde Neshi Uygulaması

İslâm âlimlerinin çoğu Kur’an’da neshin varlığını kabul ederler. Bir kısım ulemâ da âyetlerde anlatılan neshin, eski mukaddes kitaplardaki bazı hükümlerin kaldırılmasını ifade ettiği kanaatindedirler (Süyûtî, 2002, 2/701; Cerrahoğlu, 2019, 152). Molla Cîven de neshin uygulanması gerektiğini gören âlimlerden olduğunu ve tefsirinde neshin hem âyetle hem de rivâyetle uyguladığını görmekteyiz.

a) Âyetin Âyetle Neshedilmesi: Molla Cîven, Bakara sûresinin 115. Âyetini, *“Doğu da Allah’ındır, Batı da. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü oradadır...”* açıklarken İbn Abbas’ın (r.a.) *“Bu âyet namaza dururken Kâbe’ye doğru yönelmenin şart olmadığını ifade eder ve bu âyet kible âyetiyle (Bakara 2/144) mensuh olmuştur.”* sözlerini dikkate alarak tefsir etmiştir (Cîven, 1904, 24). Ayrıca şöyle bir ilavede bulunmuştur: *“Bu âyetten çıkarılan hükümlerden; kible belli olmadığı durumlarda veya karanlık bir gecede kible bulunamaz ise ya da nafilâ namazları kılarken herhangi bir tarafa yönelip kılınabileceği anlaşılmaktadır”* (Cîven, 1904, 24).

Molla Cîven, Bakara sûresinin 183. Âyetini, *“Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz.”* açıklarken Süyûtî’nin bu âyetle ilgili ifadelerine de önem vererek şöyle demiştir: *“İtkân sahibi şöyle der: ‘Bu âyet bizim orucumuzu onların orucuna benzetir’ hâlbuki bizim orucumuz sabahtan akşama kadardır, ama onların orucu yatsıdan akşama kadardır. Bundan dolayı bu âyet Bakara sûresinin 187. âyetiyle neshedilmektedir”* (Cîven, 1904, 18). Bakara sûresi 187. âyetinin *“Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı...”* tefsirinde ise şu ifadeleri kullanmıştır: *“Bu âyet orucun sadece vacip olduğunu anlatmaktadır, bir benzetme hali yoktur diyenler de bulunuyor”* (Cîven, 1904, 44).

b) Âyetin Neshinde Sahâbe Kavline Dayanması: Molla Cîven Tevbe sûresi 41. âyetini *“(Ey mü’minler!) Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.”* tefsirini yaparken, şöyle demiştir: *“Bil ki bu âyet cihad konusundan bahsediyor ve gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkmayı emrediyor.”* Sonra da *“hafiflik ve ağırlık”* ifadelerinden maksadın ne olduğunu açıklarken farklı görüşleri zikretmiş ve maksadın *“hastalık ve sıhhat”* olduğu göz önünde bulundurulduğu takdirde, İbn Abbas’a (r.a.) nispet edilen görüşe dayanarak (bu âyetin sonra gelen bir başka âyetle (Tevbe 9/91) neshedildiğini söylemiştir (Cîven, 1904, 318).

Sonuç

İslâm âlimleri, Kur’an’da ahkâm ifade eden âyetlerin önem vermiş ve sadece ahkâm âyetlerini tefsir eden birçok tefsir yazmışlardır. Müfessirler bu türdeki tefsirleri yazarken Kur’an ahkâmını ortaya koymak gayesi güttükleri gibi kendi mezhep görüşlerinin savunmasını da yapmışlardır. Hatta bu yön ahkâm âyetleri tefsirlerinde hâkim unsurlardan birisi olmuştur.

Molla Cîven, Hindistan’da İslâm hâkimiyetinin zirvede olduğu bir dönem olan 1638-1718 tarihleri arasında yaşamış, çok genç yaşta ilmî tahsilini bitirerek hocalığa başlamış ve devrinin sultanına hocalık yapmış bir fakihdir. İncelediğimiz *et-Tefsîratü’l-Ahmediyye* isimli ahkâm âyetleri tefsirini yazmaya on altı yaşındayken başlamış ve 1665 senesinde yirmi yedi yaşındayken son şeklini vermiştir. Tefsirinde klasik metotlara bağlı kalmış ve seleften gelen rivayetlere ağırlık vermiştir. Müellif, Hanefî mezhebine sıkı sıkıya bağlı bir âlim olduğundan dolayı Hanefî mezhebini destekleyen görüşleri tercih etmiştir, nitekim tefsirinde âyetlerin anlaşılması ve ahkâm istinbatında her zaman tercihinin Hanefî mezhebinden yana kullanmıştır. Molla Cîven’in yaşadığı çevrenin Hanefî mezhebine mensup olması ve o günkü ilim alanındaki şartlar dikkate alındığında, müellifin bu tutumu doğal karşılanmalıdır.

Molla Cîven, ahkâm âyeti mefhumunu geniş bir şekilde ele alarak kelâm ilminin alanına giren âyetleri de ahkâm âyeti olarak tefsir etmiştir. Molla Cîven’in bir âyeti tefsir ederken anlamı açıklamak için başka bir âyeti veya başka bir âyeti kullandıktan sonra ortaya çıkan bir hükmün daha net bir şekilde oturtmak için hadisleri kullanmıştır. Ancak kullandığı hadisler *“Sihâh”* veya *“Sünen”* gibi klasik bir hadis kitaplardan olmaması, fıkıh ve fikhî tefsir kitaplarının müelliflerinin veya bu müellifleri delil olarak gösterdikleri diğer

âlimler kullandıkları hadisleri savunarak veya tenkit ederek kullanmıştır. Hadislerle istidlâl ederken hadisin sıhhatinden daha fazla anlamına önem vermiştir. İki farklı anlama sebep olan iki hadis geldiğinde ikisini de detaylı bir şekilde açıklamış ve sonra Ebû Hanîfe'nin görüşüne daha yakın olan hadisi diğerine tercih etmiştir. Ayrıca nüzûl sebebi rivayetlere de çok önem vermiş ve âyetin açıklamasında gereken esbâb-ı nüzûl rivayetlerini kullanmıştır. Esbâb-ı nüzûl rivayetleri iki veya bir kaç farklı görüşe neden olduğunda Ebû Hanîfe'nin görüşüne yakın olan rivayeti diğerine tercih etmiştir. Molla Civen tefsirinde selevin tefsirlerine de özel bir yer vermiş, sahâbe ve tâbiûnun ayrıca Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. İbn Abbas ve Hz. Hüzeyfe gibi sahâbe ve tâbiûnun görüşlerini zikrederek yararlanmıştır. Eserinde nesh konusuna büyük bir önem vermiş ve nesh ve insânın anlamını, mensûhun dört çeşidini, mezhep imamlarının nesh konusunda ihtilaflarını, çeşitli âyetlerin mensûh olup olmadığı gibi konuları detaylı bir şekilde ele almıştır.

KAYNAKÇA

- Bağdâdî, Hatîb (2001). *Tarihü Medîneti's-Selâm Tarihü Bağdâd*. Beyrut: el-Garbü'l-İslâmî Yayınevi.
- Bağdatlı, İsmail (ts.). *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellefin ve âsârü'l-müsannifin*. Beyrut: et-Târîhu'l-Arabîy Müessesesi.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (1973). *Büyük Tefsir Tarihi*. İstanbul: bilmen Yayınları.
- Bursalı, Mehmed Tâhir (1972). *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yayınevi.
- Bağdâdî, Muhammed (1968). *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Kahire: el-Hâncî Kitabevi.
- Cerrahoğlu, İsmail (2019). *Tefsîr Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları.
- Chomaev, Murat (2014). *Molla Civen ve "et-Tefsîrâtü'l-Ahmediyye" Adlı Ahkâm Âyetleri Tefsiri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Civen, Ahmed (1904). *et-Tefsîrâtü'l-Ahmediyye fi beyâni'l-âyâtî's-ser'iyye ma'a ta'rifâtü'l-mesâ'ili'l-fikhiyye*. Kazan: Haritonov Matbaası.
- Civen, Ahmed (1998). *Nûru'l-Envârî fi şerhi'l-Menâr*. Sâdık Âbad: İmâm-ı Buhârî Merkezi.
- Çelebi, Kâtib (1941). *Keşfi'z-zunûn 'an esâmî'l-kütübî ve'l-fünûn*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Çelik, İbrahim (2000). *Örnekleriyle Tefsir Tarihi ve Usûlü*. Bursa: Emin Yayınları.
- Çetin, Abdurrahman (2020). *Kıraatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Demirci, Muhsin (2020). *Tefsîr Usulü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları.
- Gazzî, Necmeddin (1997). *el-Kevâkibü's-sâire bi e'yâni'l-mi'eti'l-âşire*. Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye Yayınevi.
- Hasenî, Abdülhay (1999). *el-İ'lâmü bimen fi târîhi'l-Hindî mine'l-âlâmî müsemmâ bi nüzheti'l-havâtiri ve Bahcetü'l-Mesâmi'i ve'n-Nevâzir*. Beyrut: İbn Hazm Yayınevi.
- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr (2001). *Maktelü emîri'l-mü'minîn 'Aliyyi bni Ebî Tâlib*. Dimaşk: Beşâir Yayınevi.
- İbnü'l-Esir, İzzüddin (1357). *el-Lübâb fi tehzîbi'l-ensâb*. Kahire: el-Kudsî Kitabevi.
- İbnü'l-Esir, İzzüddin (2012). *Esedü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*. Beyrut: İbn Hazm Yayınevi.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs (1978). *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'iz-zamân mimmâ sebete bi'n-nakli evi's-semâ' ev esbetehü'l-ayân*. Beyrut: Sâdir Yayınevi.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhay (1986). *Şezerâtü'z-zehebi fi ahbâri mine'z-zeheb*. Dimaşk: İbn Kesîr Yayınevi.
- İbn Kutluboğa, Kâsim (1992). *Tâcüt-terâcim*. Dimaşk: el-Kalem Yayınevi.
- Kehhâle, Ömer (1993). *Mu'cemü'l-mü'ellifin*. Beyrut: er-Risâle Müessesesi.
- Kevserî, Zâhid (1948). *Hüsnü't-tekdî fi sîreti'l-İmâm Ebî Yûsuf el-Kâdî*. Kahire: el-Envâr Yayınevi.
- Kureşî, Muhyiddin (1993). *el-Cevâhirü'l-müdiyyetü fi tabakâtü'l-Hanefiyye*. Riyad: Hicr Yayınevi.
- Mecdî, Mehmed (1989). *Hadâiku's-şekâik*. İstanbul Çağrı Yayınları.
- Nisâbüri, Müslim (2006). *Sahîhü'l-Müslim*. Riyad: et-Tayyibe Yayınevi.
- Paçacı, Mehmet (2010). *Kur'an'a Giriş*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Sâmî, Şemseddin (1889). *Kâmûsü'l-a'lâm*. İstanbul: Mehran Matbaası.
- Sehâvî, Muhammed (1992). *ed-Dav'ü'l-lâmî li ehli'l-karni't-tâsi'*. Beyrut: el-Cil Yayınevi.
- Serkis, Yûsuf (1928). *Mu'cemü'l-matbûâtü'l-Arabîyye*. Kahire: Serkis Matbaası.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd (2009). *Sünenü Ebî Dâvûd*. Dimaşk: er-Risâletü'l-Âlemiyye Yayınevi.
- Süyûtî, Celâleddin (1964). *Bugyetü'l-vü'âtî fi tabakâtü'l-lüğaviyyîne ve'n-nühât*. Dimaşk: İsa el-Bâbî el-Halebî Matbaası.
- Süyûtî, Celâleddin (2002). *el-İtkânü fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Dimaşk: İbn Kesîr Yayınevi.
- Şâh Kâzîmî, Muhammed Rıza (1950). *Ebû Bekrini's-siddik svoelü'l-hulefâi'r-râşidin*. Kahire: İhyâü'l-Kütübü'l-Arabîyye.
- Şevkânî, Muhammed (ts.). *el-Bedru't-tâli'ü bi mehâsini min be'di'l-karni's-sâbi'*. Kahire: el-Kitâbü'l-İslâmî.
- Taşköprizâde, Ahmed. *Tabakâtü'l-fukahâ*. Mosul: Nînevî Matbaası.
- Taşköprizâde, Ahmed (1985). *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzû'âtü'l-ülûm*. Beyrut Kütübü'l-İlmiyye.
- Taşköprizâde, Ahmed (1975). *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye fi'nlemâ'i'd-deoleti'l-Osmâniyye*. Beyrut: el-Kitâbü'l-Arabî.
- Uludağ, Süleyman (1998). *Hırka. DİA, XVII*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Yıldız, İbrahim (2015). *Kur'an'da Sebilullah Kavramı*. Bursa: Emin Yayınları.
- Zirikli, Hayreddin (2002). *el-A'lâmü kâmûsi terâcim*. Beyrut: el-İlmü li'l-Melâin.